

ВИХОВНЕ ЗНАЧЕННЯ ДИТЯЧОЇ ХОРОВОЇ МУЗИКИ (на прикладі творів Т. Кравцова)

Хоровий спів і хорова музика завжди були й залишаються найціннішою частиною вітчизняної та всесвітньої музичної культури, мудрим, століттями відпрацьованим засобом формування духовності нашого народу, який пережив чимало історичних випробувань. Багатотисячлітні традиції хорового співу, їх глибокий художній зміст, потужна перетворююча дієвість, позитивний вплив на емоційний, духовний та інтелектуальний розвиток виконавців і слухачів сьогодні є оберегом вітчизняної музичної культури, головним способом масового музичного виховання та освіти молодого покоління. Не зважаючи на удавану простоту та доступність, саме з причини особливого значення хорової музики й виконавства у музичному вихованні дітей вони стали полем боротьби за збереження, розвиток і передачу молоді творчого досвіду багатьох поколінь народу України, за осмислення, продовження та збагачення його досягнень, глибинних національних традицій, за народження на їх основі нових і самобутніх явищ хорового мистецтва.

Актуальність. Мистецтво для дітей останнім часом все частіше опиняється у сфері інтересів дослідників. Вивчення його стосується переважно освітніх, культурологічних, психологічних, педагогічних та інших видів знань. З кола цих досліджень виникає необхідність і мистецтвознавчого погляду на проблеми розвитку дитячої хорової музики. Розгляд цих питань має як теоретичне, так і практичне значення, бо висвітлює, зокрема, засади композиторського ставлення до спілкування з дітьми за допомогою хорової музики, її естетично-виховний зміст, а в системі музично-педагогічної освіти, поміж іншого, сприяє підвищенню якісного рівня підготовки професійних кадрів. **Об'єкт** пропонованої статті: дитяча хорова музика. **Предмет:** виховне значення дитячої хорової музики. **Мета** статті: актуалізувати значення дитинства для сучасної культури; зробити порівняння виховного значення таких видів мистецтва як живопис (на основі дитячого портрету), дитяча література та дитяча хорова музика; розкрити

специфіку художнього впливу на дітей хорової музики (на прикладі творів Т. Кравцова).

Численні переваги, які дає хоровий спів культурному, інтелектуальному, естетичному, духовному розвитку особистості дитячого, юнацького віку та інших вікових груп, неодноразово відзначались у науковій, науково-методичній літературі й висловлюваннях видатних музичних діячів. Психологія ХХ ст. науково підтвердила провідне місце, яке здавна відводилося хоровому співу традиціями музичного виховання (М. Блинова, О. Литвиненко, Т. Нагорна, Л. Новицька, Т. Потапчук, В. Симонов, М. Стасюк та ін.). Саме хоровий спів і музика, будучи двоканальною вербально-невербальною формою комунікації диригента і хору (свідомість-підсвідомість), дають можливість формувати в дитині повноцінну особистість зі здоровою психікою [13], створюючи через активну роботу правої півкулі (так званого «емоційного мозку») базу для розвитку лівої півкулі («розумового мозку»), що втілює у різних пропорціях індивідуальності «як художнього, так і розумового типів» [5]. Тому хорова музика й спів життєво необхідні дітям. Л. Венгрус доводить, що співацька хорова практика безпосередньо впливає на такі сфери людини, що зростає, як: здоров'я (відновлення та збільшення працездатності), інтелектуальний рівень (активізація розумових процесів) та самоактуалізацію (визначення та постановка цілей, свідомий вибір дій як прояв духовної свободи). Колективне музикування за допомогою найтонкіших музичних «інструментів» – людських голосів дозволяє учасникам хору колективно переживати яскраві емоційні стани, що відображають найшвидліші моменти людського життя. Важливо, що за допомогою вірно організованих занять хору стає також можливим перетворити прості «побутові» голоси у красиві співацькі голоси, і кращого способу, ніж хоровий спів, у цій справі немає [5].

Найбільш продуктивний час для залучення людини до мистецтва і, зокрема, до співу ухорі – дитячі роки, коли свідомість дитини є «чистим листом паперу». Душа її відкрита й допитлива, внутрішній світ жадібно всмоктує нові знання й враження, тому згублений на цьому життєвому відрізку час наздогнати у подальшому є неможливим. Естетично-виховну користь, розвиток сприйняття та уяви приносить і слухання хорової музики, дитячої, зокрема. Однак, достемен-

ний виховний вплив на дітей здійснюється лише на основі їх власної співочо-хорової практики, де в процесі опанування хорових творів як синтезу слова й музики юні співаки мають справу з феноменальними інтелектами й високою духовністю її творців – майстрів і геніїв мистецтва. Як в естафеті, відбувається передача духовних цінностей від старших поколінь молодшим. Не випадково Б. Асаф'єв, надаючи особливого значення виконавському досвіду у хоровому співі, підкреслював: «В ідеалі у хорі повинні брати участь усі» [2, с. 76]. Д. Кабальський також закликав: «Кожний клас – хор, ось ідеал!».

Для зарубіжного музично-виховного досвіду показовою є система З. Кодая. Проте, як відомо, ще Р. Шуман зазначав, як важливо для дитячого музичного розвитку співати у хорі, особливо виконувати середні голоси. Суттєвий внесок у теорію і практику музичного виховання зробив З. Кодай. Створивши цілу систему музичної освіти, він заклав у її фундамент саме масовий дитячий хоровий спів. Невтомний і талановитий подвижник також підкреслював, що лише у практичному музикуванні можна навчитися відчувати й розуміти музику, що лише колективний спів у хорі може привести до спільного музичного переживання й почуття людської спільноти, до розвитку звуко-висотного слуху як ґрунту музикальності. Однак і це він вважав не метою, а лише засобом у благородному завданні виховання у дітей художніх смаків і потреб, пов'язаних з високими суспільними ідеалами, у тому числі – для створення універсальної культури, здатної формувати націю. Як композитор свою дитячу музику (як хорову, так і інструментальну) З. Кодай творив на основі угорської народної пісні, будучи переконаний, що вона є рідною музичною мовою дитини, і опанувати її треба якомога раніше.

Отже, всі достоїнства, які науково-методична література визначає стосовно виховного значення дитячого співу, правомірно проєцируються на дитячу хорову музику як її зміст. Тут необхідно висвітлити саме поняття «дитинство» і його тему у мистецтві.

Дитинство – це недовгий період розвитку людини, ранок її життя, упродовж якого вона вчиться осягати світ і взаємодіяти з ним. Усі діти мріють стати дорослими, тому що, на їх думку, «дорослі можуть усе». І тільки ставши дорослими, вони розуміють, що позаду залишилася щаслива й безтурботна пора, у яку неможна повернутися.

Тема дитинства в музиці, літературі, живопису не відноситься до числа «вічних тем», як не завжди й ставлення до дітей, як до «квітів життя», було таким, як у XX–XXI ст. Сьогодні діти, їх дитячий світ і виховання – у центрі уваги сім'ї, турботі суспільства. Але ще два-три століття тому й більшу частину історії людства дитина була непомітною для дорослих, рано закінчувалось дитинство, рано починалося трудове життя, великою була смертність дітей. Ставлення до дитини й дитинства еволюціонувало разом із соціальним та культурним розвитком суспільства, від рівня духовної культури якого прямо залежить тривалість дитинства як такого. Ракурс погляду на дитину, її внутрішній світ, роль в житті дорослих історично розширювалися, у XVI–XVII ст. з'явилися сучасні терміни вікової градації «дитинство», «отроцтво», «юність», «молодість». Різні періоди історії звеличували якийсь певний вік, що наочно проглядає через втілення дитячих образів у мистецтві, наприклад, «молодість» – оспіваний вік XVII ст., «дитинство» – XIX ст., «юність» – XX. Майже культ дитини створила доба романтизму. У цьому сенсі важливим був період XIX ст., коли тема дитини у літературі, музиці (у тому числі, хорівій), живопису переросла у тему дитинства й поширилася на театр, оперу, балет, а у подальшому на інші жанри. Ішов процес формування мистецтва для дітей, яке досягло розквіту в культурі XX ст. Отже, мистецтво для дітей з його темою дитинства – достатньо молоде мистецтво, і тому неможна погодитися з думкою тих дослідників, які відносять її до категорії «вічних» тем (К. Сорокіна).

Боротьба за високу художність творів мистецтва для дітей почала точитися із середини XIX ст., одночасно розвивався інтерес до світу дитинства з боку педагогіки, психології, медицини, соціології тощо. Поступово осмислення цього феномену в науці набуло актуальності, яка не послабилася й сьогодні. Так, з'явився термін «феномен дитинства» – багатогранне поняття, яке з різних боків «придивлялося» до знайомого та водночас незбагненого явища. Критики, письменники, композитори XIX–XX ст. багато писали про специфіку творчості для дітей та відповідальність митців за її виховну спрямованість (В. Белінський, К. Ушинський, М. Чернишевський, М. Добролюбов, К. Чуковський, Б. Асаф'єв, С. Маршак, Д. Кабалевський та інші). Не випадково стала крилатою фраза: «Для дітей треба писати так же добре, як для дорос-

лих, тільки ще краще»¹. Митці прагнули заглянути у дивосвіт дитячої душі та осягнути його, бо, не знаючи його, неможна виховувати.

Різні види мистецтва відкривали тему дитинства і проходили шлях її розвитку у різний час і по-різному. Видається важливим зіставити деякі з них, наприклад, в образотворчому мистецтві, літературі й музиці.

Шлях дитячій літературі й дитячій хоровій музиці було прокладено в образотворчому мистецтві. Задовго до появи дитячої літератури (XV ст.) і дитячої хорової музики (кінець XVIII ст.) в галузі живопису вже існував образ дитини, зокрема, в іконописі. Цей образ до XIII ст. зустрічається лише у християнських сюжетах (образи ангелів, немовляти Христа з Богородицею, образи-символи душ померлих) та лише в узагальненому вигляді – як зменшений дорослий, без дитячих рис. У добу Відродження зображення дитини художники пов'язували з темою материнства Св. Діви Марії (Л. да Вінчі, Рафаель, Мікеланджело). Після відокремлення світського мистецтва від релігійного саме у жанрі дитячого портрету наочно проглядає поступове осмислення теми дитинства, еволюція уяви суспільства й художників про дитину: від нерозуміння її особливостей, невизнання у ній особистості і бачення «недолюдини» – до дбайливого й зацікавленого.

Секуляризація мистецтва дала поштовх до розвитку дитячого портрету, спершу портретів дітей коронованих осіб та вельмож, які зображувалися як маленькі дорослі². Поступово портрети стали набувати індивідуальних рис, психологічності, емоційності, розкривати внутрішній світ образів без ідеалізації, змінювалося на реалістичне співвідношення зображень дорослих та дітей. В історії дитячого портрету утворилася ціла галерея видатних творів та імен: Рубенс, Рембрандт, Веронезе, Тіціан, Рібера, Веласкес, Коельо, Ф. Хальс, Морельсе, Мітенс, Ренуар, Гоген, Гуттузо, Пікассо, Аргунов, Боровиковський, Левицький, Рокотов, Брюллов, Венеціанов, Кіпренський, Крамської, Перов, Тропінін, О. Іванов, Репін, Серебрякова, Сєров, Дейнека, Пластов, Сарьян, Кончаловський, Толкунов та ін. Отже, у введенні образу дитини у мистецтво, а в подальшому й теми дитинства, велику роль відіграв живопис [10].

¹ Приписується як К. Станіславському, так і С. Маршаку, М. Горькому та ін.

² До речі, суто дитяча одежа, яка б відрізнялась від дорослої, також стала з'являтися близько до цього часу – у XVI–XVII ст.

Проте, основний внесок у розуміння й розкриття у мистецтві світу дитинства зробили література та музика, зокрема, дитяча хорова, які мають найбільший виховний вплив на дітей. Зазначимо, що їх генетичні витoki знаходяться у надрах фольклору – піснях, баснях, легендах, казках, билинах та оповідах. Найдавніші з них датовані X–XI ст., хоч етнографи вважають, що дитячий фольклор міг існувати і раніше цього часу, коли історія ще не фіксувала зразки [8]. Стосовно дати появи у Росії дитячої літератури думки науковців розходяться – це і XV ст. (перша рукописна дитяча книга із записами казок, зробленими Д. Герасимовим), і XVII ст. (перша друкована книга К. Істоміна). У XV ст., як зазначають етнографи й фольклористи, література перестала вважати дитину маленьким дорослим. У дитинстві помітили особливо важливу пору життя людини, і ця подія не випадково співпала з такими явищами як початок книгодрукарства й становлення шкільної освіти. В українській дитячій літературі процес формування тривав дещо довше і в епоху українського ренесансу й бароко ознаменувався творчістю Г. Сковороди. Підвищення інтересу до виховання й навчання дітей, нова концепція дитинства й школи (як організованої системи підготовки дітей до життя й праці, виховання громадянина) призвели до необхідності спочатку зрозуміти їх, і література XVII–XIX ст. повна думок, порад, цікавих спостережень стосовно внутрішнього світу дітей, що свідчить про еволюцію ставлення до дитини у сім'ї, суспільстві й мистецтві – від невизнання повноцінної людини до пильного погляду й творчої взаємодії з нею дорослого. В добу романтизму у дитинстві вбачали вже не підготовчий період до життя, а дорогоцінний світ у собі, краса якого притягує дорослих, і стосунки між дітьми та дорослими «...немов би перевернулися у психології та естетиці: якщо раніше дитинство сприймалось як недостатній ступінь розвитку, то тепер, навпаки, дорослість предстала як збиткова пора, що втратила безпосередність й чистоту дитинства» [17, с. 242]. У вітчизняній літературі XX ст. тема дитинства мала особливе художнє та моральне значення, дитина стала одним з головних позитивних героїв³. Видатний внесок у дитячу літературу зробили в Росії – О. Пуш-

³ На відміну вітчизняному мистецтву у західному мистецтві XX ст. дослідники відзначають ще одну тематичну лінію – дегуманізацію дитинства як ворожої до люд-

кін, М. Лермонтов, С. Аксаков, Л. Толстой, К. Чуковський, С. Маршак, В. Біанкі, А. Барто, Ю. Олеша, М. Носов, В. Беляєв, К. Буличов, в Україні – Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, П. Воронько, Н. Забіла, О. Донченко, І. Малкович, А. Курков, С. Жадан, В. Рутковський, на Заході – Ш. Перро, Г. Андерсен, Э. Гофман, Ф. Купер, Р. Стивенсон, Р. Кіплінг, Де Сент-Екзюпері, Д. Родарі, Л. Керолл, П. Треверс, А. Мілн, А. Ліндгрєн, Ф. Бьорнетт та багато інших.

Дитяча хорова музика веде свій початок з творчості В. Моцарта. Її специфічна тематика, образна сфера, жанрове охоплення почали вимальовуватися у творчості митців ХІХ ст. (Р. Шуман, Ф. Мендельсон, Е. Гріг, М. Римський-Корсаков, Ц. Кюї, С. Рахманінов, М. Лисенко), а у ХХ ст. вони стрімко розширились і розвинулись (див.: [9, с. 28–35]). Не зважаючи на те, що у радянський період дитяча музика, як і все вітчизняне мистецтво, зазнала сильного ідеологічного впливу, композиторська творчість (особливо другої половини ХХ ст.) явила чимало різноманітних за жанрами творів, вільних від неї, які витримали випробування часом, не втратили своєї естетично-виховної цінності, і сьогодні затребувані у дитячому хоровому вихованні (М. Красєв, Р. Глієр, І. Дунаєвський, О. Пахмутова, Ю. Чичков, Р. Бойко, Є. Крилатов, Я. Дубравин, В. Косенко, А. Кос-Анатольський, А. Філіпенко, М. Завалішина, Ю. Рожавська, І. Карабиць, В. Шаповаленко, Б. Фільц, Л. Дичко, Ж. Колодуб, Т. Кравцов, М. Кармінський та багато ін.). Тематика їх надзвичайно широка: любов до рідного краю, світ дитинства, сім'я і рідні, свята, шкільне (або дошкільне) життя, дружба, ігри, дозвілля, природа, тварини, дитячі захоплення, казка, жарт, гумор тощо. Кращі пісенно-хорові твори для дітей відрізняються естетичною цінністю, змістовністю, образністю, поетичністю, наявністю виховного підтексту. У їх основі завжди виявляються художньо ємкі тексти. Такими є вірші М. Ісаковського, Є. Долматовського, М. Добронравова, Р. Рождественського, Б. Заходера, Ю. Ентіна, М. Пляцковського, К. Ібряєва, Я. Халецького, Ц. Солодаря, В. Суслєва, Н. Забіли, А. Малишка, М. Стельмаха, В. Куринського, Л. Костенко, В. Ладизця, О. Олєся, Л. Рєви, М. Сингаївського та ін.

ства цивілізації, подібно до інопланетної (Р. Бредбері). Взагалі, тема дитинства в частині західного мистецтва модулювала від ідилії до фільмів жахів.

Особливістю початкового етапу історії розвитку української дитячої хорової музики було її зростання переважно у межах одного жанру – жанру хорової обробки народної пісні⁴, на багатому ґрунті пісенно-поетичної культури нашого народу, зокрема й дитячого фольклору (М. Лисенко, М. Леонтович, К. Стеценко, Я. Степовий, Ф. Колесса та ін.) – цього найціннішого, невичерпного, нескінченно різноманітного джерела професійної творчості в усіх видах і жанрах: літературному, музичному, образотворчому, науковому тощо [8]. Зокрема, саме у дитячому пісенно-поетичному фольклорі виявляється специфіка психо-емоційної сфери дитини й своєрідність її світосприйняття, що обґрунтовує жанр мистецтва для дітей у цілому. Дослідники дитячої творчості відзначають, як тонко у ньому відображені, закріплені у слові та образі народні спостереження за психікою дитини, як втілено її прагнення до радощі, сміху, жарту, потреба в іграх, так необхідних для її розвитку. На вітчизняному фольклорі базувалися педагогічні погляди й практична діяльність М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка, Я. Степового. Відомий музикант-педагог С. Миропольський так мотивував роль фольклору в освіті: «Чому ми стоїмо саме за народну пісню і в школі, і вдома, і взагалі у вихованні учнів, особливо початковому? Тому що ми не бажаємо псувати дитячу природу, тому що за силою виховного впливу ніщо не може порівнятися з рідною нам народною піснею» [11, с. 273]. Б. Асаф'єв, підкреслюючи важливу роль народно-пісенної творчості у музичному вихованні дітей, закликав керуватися не сентиментальними думками про їх народність і красу, а «міркуваннями про педагогічну необхідність дії на слух і уяву саме цієї сфери музичної творчості, у якій наявні реально відчутні імпульси до розвитку в людей, що сприймають її, художньо-музичної свідомості» [3, с. 167].

⁴ Для порівняння: у творчості для дитячого хору західно-європейських композиторів довгий час переважали жанри хорової пісні та хорової п'єси-мініатюри (В. Моцарт, Ф. Мендельсон, Р. Шуман, Е. Гріг). У російській дитячій хоровій музиці задіяно не тільки жанр хорової обробки (М. Римський-Корсаков), а й жанр хорової п'єси (С. Рахманінов, О. Гречанінов, Вік. Калинников, А. Арєнський, М. Анцев), її різновиду – хорової мініатюри (Ц. Кюї, М. Римський-Корсаков), а також дитячий хор в опері, балеті (П. Чайковський «Пікова дама», «Лускунчик»).

Дитячий фольклор був протягом тисячоліть не тільки простором дитячої художньої творчості, у якому втілюється специфіка внутрішнього світу дитини, відмінності її психології, мислення, сприйняття, – він був сферою культивування «народної педагогіки»⁵, яка з часом отримала розвиток у науці. На ґрунті багатой пісенно-поетичної культури українського народу, й дитячого фольклору, зокрема, виникла українська дитяча хорова музика, і вже майже півтора століття народна пісня у хоровій обробці залишається у ній центральним жанром через найрізноманітніше наповнення. Завдяки різнобічній виховній дієвості жанр хорової обробки і далі зберігає виключне значення для музичної освіти та естетичного виховання дітей, а також посідає чільне місце як у творчості для дітей українських композиторів, так і у системі шкільної, дошкільної освіти, у репертуарі вітчизняних дитячих хорових колективів.

В останні десятиліття кращі традиції жанру дитячої хорової музики продовжили українські композитори І. Щербаков, Віт. Філіпенко, І. Кириліна, В. Степурко, Г. Гаврилюк, В. Польова, О. Некрасов, Вол. Стеценко, О. Яковчук, В. Камінський, а також представники творчої школи Харкова Т. Кравцов, М. Кармінський, Л. Шукайло, В. Птушкін, М. Стецюн, В. Дробязгіна, Ю. Алжнев, І. Гайденко та інші.

Одним з яскравих представників уславленої композиторської школи Харкова у жанрі дитячої хорової музики є Тарас Сергійович Кравцов, автор різноманітних творів для різних складів хору, особливо, таких, як «Хорові акварелі» для мішаного хору, які полюбилися музикантам і слухачам та стали широко відомими.

У дитячу музику композитор Т. Кравцов прийшов вже досвідченим майстром хорової музики. Його творчість для дитячого хору, яка раніше не розглядалась, також відрізняється своєрідністю, змістовністю і, що важливо, прекрасним знанням світу дитинства й дитячої хорової специфіки. Це 8 обробок українських народних пісень, з них п'ять – із супроводом, три – *a cappella*; два хору *a cappella* на слова В. Сосюра – «Вітчизні» та «Гей, рум'яні мої небокраї»; хорові пісні – «Пісня про Харків», «Щоб зраділа матуся» (точна кількість їх невідома, доки

⁵ Вчені-фольклористи вважають, що дитячий фольклор покликаний до життя майже виключно педагогічними потребами народу (Г. Виноградов).

не розібрано архів композитора). Крім того, автор включив до своєї дитячої хорової збірки п'єсу «Сніжинки» з «Хорових акварелей», тим самим запропонувавши виконувати її і дитячим хором.

Автори часто вкладають у дитячі хоріві твори свої визначальні світоглядні думки, прагнучи передати їх молодому поколінню. Власну сокровенну любов до Батьківщини Т. Кравцов висловив у хорах *a cappella* «Вітчизні» та «Гей, рум'яні мої небокраї» (1994–1999) на слова В. Сосюри, які будять у дітей почуття високої громадянськості. Це лірико-патріотичні твори, як завжди у композитора щирі й художньо довершені, здатні розкрити дітям красу й неповторність рідного краю. Кожна з мініатюр є цілісною за настроєм і тематизмом, тому що, виростаючи з початкового ритмо-інтонаційного зерна, розгортається оповідно, без контрастів. Пропорції композицій, квадратність, симетрія – все у автора струнко й прозоро. Проте різноманітним і насиченим є ладо-тональний розвиток, особливо в мініатюрі «Вітчизні». Завдяки модуляціям, відхиленням, зіставленням, переосмисленню акордів, а також висхідній хроматичній секвенції, яка приводить до головної кульмінації твору, в її 44-х тактах 15 разів (!) змінюється тональність, а разом з тим змінюються звукові фарби, і це відбувається текуче, природно, без строкатості. Не зважаючи на обмежений виконавський ресурс дитячого *a'капельного* 3-голосся, автору вдалося тонко розкрити текст, зокрема, вишукано користуючись гармонічними й поліфонічними засобами.

Композитор прекрасно відчуває світ дитинства, дитячу психологію, в тоні його висловлювання – мудрість і турбота. Це видно з того, як він уникає статичності та одноманітності оповіді, компенсуючи відсутність контрасту між частинами фактурним розвитком завдяки чередуванню гомофонно-гармонічного, імітаційно-поліфонічного й контрастно-поліфонічного типів викладення. Зі смаком виконано каденції творів: у заключній кульмінації п'єси «Вітчизна» за допомогою альтерованих акордів групи D, які підсилюють гостроту тяжіння до устою, а в «Гей, рум'яні мої небокраї», навпаки, інтонаційна «лагідність» і тонка прозорість каденції залишають враження романсової задушевності й теплоти. Автор враховує діапазон можливостей дитячого хору, переважає плавне голосоведіння, партії завжди зручні й вокальні, чому сприяє, зокрема, використання у фактурі підголосковості.

У своїх дитячих хорових мініатюрах на слова В. Сосюри композитор Т. Кравцов знову виступає як тонкий лірик, що опоетизовує рідну українську природу, слово, пісню. Саме щирість, поетичність, глибоке емоційне наповнення музики Т. Кравцова покриває та перевершує незначні «шорсткості» тексту. Музичне мислення автора проникнуто українською народною пісенністю, завдяки чому його дитячі хори відзначаються національними рисами й особливою вокальністю. Тому неможливо погодитися з дослідницею Л. Шегдою, яка безпідставно відносить згадані два хори Т. Кравцова до творів «з типовою для неї (*патріотичної тематики* – Н. Д.) прославною образністю, звеличенням соціалістичної дійсності», «у природному для тогочасної державної політики руслі» [16, с. 162].

Свою любов до української народної пісні Т. Кравцов передав дітям у 8-ми хорових обробках. Як відомо, композитор відзначався схильністю до жарту, цінував гумор. Діти теж люблять жартувати й сміятися. Можливо, тому сім з восьми обробок Т. Кравцова – жартивліви: «Дощик», «Іди, іди, дощику», «Ой за гаєм, гаєм», «Ой посіяв дід овес», «Вийшли в поле косарі», «Грицю, Грицю, до роботи», «Дівка в сінях стояла». Форму, функціональність, фактуру викладення для кожної обробки автор знаходить у самому фольклорі, тому серед обробок Т. Кравцова немає і двох схожих. Окреме місце посідає щедрівка «Через наше сільце», почута композитором від матері, оброблена особливо майстерно й складніше за інші через оригінальний тональний план: кожний з 6-ти куплетів-варіантів переходить у нову тональність –домінанти або субдомінанти попередньої, утворюючи коло. Хорові обробки для дитячого хору Т. Кравцова, як і інші його хорові твори, виявляють неповторну індивідуальність композитора, глибоке знання і повагу до рідного фольклору.

У своїй різноманітній хоровій творчості Т. Кравцов приділив велику увагу дитячому хору, на що відважується не кожний композитор. Працю будь-якого автора у жанрі дитячої хорової музики можна порівняти з роботою ювеліра. Адже це не «простори» мішаного хору з його діапазоном у 4 октави, багатоголоссям, великими динамічними можливостями та арсеналом різноманітної хорової техніки, де уява автора вільна для творчості. Дитячий хор – це діапазон 1,5 – від сили 2 октави, 2–3-х-максимум епізодичне 4-голосся, обережне *«forte»*,

турбота про зручність голосоведіння, дещо менші масштаби композицій та інші тонкощі. Про твори для дитячого хору Т. Кравцова хочеться сказати: їх виконано «резцем ювеліра» і вони заслуговують широкої популяризації. Його дитячі твори відзначені талантом, майстерністю та високою духовністю їх творця і є цінним внеском композитора у хорову скарбницю України.

Універсальне виховне значення хорового співу неможливо переоцінити – він є духовною працею людини. Спів у хорі з дитинства, робота над музичними творами, участь у колективній справі, де творчий результат залежить від сумління кожного і вміння підкоряти свої інтереси колективним, благотворно впливають на особистість дитини, вчать терпінню, цілеспрямованості, працьовитості та постійного вдосконалення, що стає з роками стилем праці дорослої людини в обраній професійній сфері. Проте духовно-естетичний вплив на дитину здійснюється не через будь-який репертуар, а лише завдяки художньо довершеній дитячій хоровій музиці. Грамотно, зі смаком відібрані диригентом за тематикою, образами, емоційним змістом і осмислено вивчені у хорі обробки народних пісень, твори композиторів минулого та сучасності залишають у свідомості дітей глибокий слід, формують світогляд, закладають високі морально-етичні критерії. Знайомство з кожним новим твором збагачує музичний досвід дитини, а музика, на думку видатного психолога Б. Теплова, є емоційним пізнанням. Величезний вплив на судження та смаки підлітків справляють класичні твори. Пояснюючи це, Н. Семененко пише: «Естетико-виховна цінність класичних вокально-хорових творів полягає насамперед в тому, що вони поєднують в собі глибину образно-емоційного змісту з досконалістю форми, відзначаються широтою і багатогранністю тематики, в переважній більшості – яскраво демократичною спрямованістю» [12, с. 113]. Тому дитяча хорова музика є матеріалом, а хоровий спів – інструментом найдієвішого комплексного виховання людської особистості, які створюють «...можливість вельми швидкого росту музичної свідомості та сприйняття» [2, с. 150].

Дитяча хорова музика має ще одну особливість: переважна більшість композиторів звертається до неї достатньо зрілими, маючи у творчому портфелі опуси інших жанрів, та вкладає у хори для дітей спогади й почуття свого дитинства, любов і турботу про власних

дітей, тобто все найсвітліше й найдорожче. Основними емоційними станами цієї музики є життєрадісність, любов до всього сушого, співпереживання, звідси її виняткова духовна наповненість та змістовна цінність для виховання молодого покоління.

Однак зрідка можна зустріти твори, які, хоч і призначені авторами для дитячого виконання і враховують межі технічних можливостей дитячих голосів, в цілому ж є далекими від дитячого сприйняття. Експериментуючи з музичною, а іноді й словесною мовами, вони забувають про специфіку дитячого внутрішнього світу, про необхідні зростанню особистості образність і виховний зміст. Отже, питання про виховний підтекст дитячої музики і далі залишається актуальним як для творчості композиторів, так і для діяльності диригентів-хоровиків.

Як відомо, українці – співуча нація, а Україна – співоча країна, що достойне усіякої підтримки. Проте сьогодні глибокі колективно-співочі традиції нашого народу у справі дитячого музичного виховання опинились на узбіччі, сцена й TV стали інструментом квітучого бізнесу, дитяча хорова музика й виконавство витиснуті з них індустрією індивідуального мікрофонного співу, що не лише дає плоди негативного впливу на духовно-естетичне формування дітей і смаки слухачької аудиторії, а й взагалі руйнівню видбивається на всій системі культури й музичного просвітництва народу. З іншого боку, глибинною ідеєю мистецтва для дітей, як і ідеєю фольклорної казки, завжди була перемога добра над злом, правди над кривдою, наявність позитивного героя. Стирання межі між цими категоріями, героїзація пороку губить хрупкий і легко вразливий внутрішній світ дитини, проте саме такий керований деструктивний процес (особливо TV, кіно) упроваджується сьогодні в сучасне мистецтво для дітей, що викликає величезну тривогу в суспільстві. Однак, давня мудрість вчить: «ніж проклинати тьму, краще запали свічу». І багато істинних педагогів-подвижників, майстрів хорового виконавства нині продовжують виховувати інтереси й смаки дітей за допомогою народної пісні, хорових творів корифеїв мистецтва та кращих творів сучасних авторів. Завдяки цьому дитячий хоровий спів все ще зберігає певний потенціал, загубити який кінцево є неприпустимим, бо низку надбань попередніх часів уже втрачено. Потрібна воля влади й суспільства, щоб здійснити свій

обов'язок у духовному захисті та підтримці дитинства, зокрема, від-
родженням масового хорового виховання.

Висновки. У введенні образу дитини, а в подальшому й теми дитинства в мистецтво велику роль відіграло образотворче мистецтво та його жанр дитячого портрету, а найбільший виховний вплив на дітей мають література та музика, у тому числі дитяча хорова. Ставши феноменом XIX–XXI ст. і сформувавшись в окрему галузь мистецтва, дитяча хорова музика посіла у сучасному музичному просторі самостійне місце й виконує відповідальну роль. З багатьох її призначень першорядними є естетично-виховне й освітнє призначення. Суттю філософії дитячої хорової музики є вища філософія любові, краси й спадкоємності поколінь.

На кінець XX – початок XXI ст. у нашій країні досягнуто великих успіхів у дитячому хоровому виконавстві завдяки творчості для дітей композиторів А. Кос-Анатольського, Ю. Рожавської, М. Завалшиної, А. Філіпенка, В. Шаповаленка, В. Верменича, М. Дремлюги, І. Карабиця, Б. Фільц, Л. Дичко, М. Кармінського, І. Щербакова, О. Яковчука, Л. Шукайло, В. Птушкіна, М. Стецюна, В. Дробязгіної, О. Некрасова, Вол. Стеценка, а також видатній творчості композитора Т. Кравцова. Про це свідчать перемоги вітчизняних дитячих хорових колективів на міжнародних конкурсах, що є можливим лише завдяки вихованню на основі високохудожньої дитячої хорової музики, і наш обов'язок – зберегти цей високий спадковий рівень співочої культури. Кращі зразки дитячої хорової музики мають виняткову виховну цінність і заохотили до творчості, сформували духовно, естетично й вокально багато поколінь дітей нашої країни, вона вкрай необхідна суспільству, культурний розвиток якого без неї неможна вважати повноцінним. Майбутнє нашого народу, – тобто, сьгоднішніх дітей, – його національна єдність, освіченість та духовність багато у чому пов'язані з відродженням масової хорової культури, а вона починається з дитячого хорового співу та дитячої хорової музики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Анисимова И. А. *Художественно-воспитательные и образовательные тенденции в музыкальной педагогике дореволюционной России* / И. А. Анисимова. — Автореф. дисс... канд. пед. наук. — М., 1982. — 16 с.

2. Асафьев Б. В. *Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании* / Б. В. Асафьев. — Изд. 2-е. — Л. : Музыка, 1973. — 144 с.
3. Асафьев Б. *О хоровом искусстве* / Б. Асафьев. — Л. : Музыка, 1980. — 216 с.
4. Блинова М. *Музыкальное восприятие и исполнение как проявление целостной деятельности головного мозга* / М. Блинова. // *Муз. воспитание в школе*. Вып. 11. — М. : Музыка, 1976. — С. 22–30.
5. Венгрус Л. *Начальное интенсивное хоровое пение* / Л. Венгрус. — СПб. : Музыка, 2000.
6. Верба О. О., Дніпровська Н. Г. *Дитяча хорова музика як жанровий феномен* / О. О. Верба, Н. Г. Дніпровська. // *Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського*. — К., 2009. — Вып. 81. — С. 95–99.
7. Выготский Л. С. *Воображение и творчество в детском возрасте* / Л. С. Выготский. — С-Пб. : Союз, 1997. — 93 с.
8. Дніпровська Н. *Український дитячий пісенно-поетичний фольклор і жанр хорової обробки у творчості українських композиторів для дитячого хору кінця ХІХ – поч. ХХІ ст.* / Н. Дніпровська. // *Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті*. — Харків : ХДАДМ, 2012, № 3. — С. 42–46.
9. Дніпровська Н. Г., Александрова О. О. *Дитяча хорова література (Розділ: Українська дитяча хорова література)* / Навч.-метод. посібник. — Харків : КЗ «ХГПА» ХОР, 2012. — 222 с. + CD.
10. Мерцалова М. Н. *Дети в мировой живописи* / М. Н. Мерцалова. — М. : Искусство, 1968. — 144 с.
11. Миропольский С. *Народная песня в воспитании* / С. Миропольский. // *Беседа*. — 1872, № 10. — С. 273–274.
12. Семененко Н. *Хорове мистецтво – важливий засіб естетичного виховання* / Н. Семененко. // *Радянська Конституція і художня культура*. — К. : Наук. думка, 1983. — С. 110–124.
13. Симонов В. П. *Эмоциональный мозг* / В. П. Симонов. — М. : Наука, 1981. — 216 с.
14. Сорокина Е. *Мир детства в русской музыке ХІХ в.* / Е. Сорокина. — Автореф. дисс... канд. искусствоведения. — Саратов, 2006. — 26 с.
15. Субботский Е. В. *Ребенок открывает мир* / Е. В. Субботский. — Изд. 2-е, испр. и доп. — М. : Смысл, 2005. — 334 с.
16. Шегда Л. *Вплив жанрових традицій та нових стилістичних тенденцій на українську композиторську творчість у галузі музики для ді-*

тей другої половини ХХ століття / Л. Шегда. // Українське мистецтвознавство : матеріали, дослідження, рецензії. Зб. наук. пр. — Вип. 9. — К., 2009. — С. 161–169.

17. Эпштейн М., Юкина Е. Образы детства / М. Эпштейн, Е. Юкина. // Новый мир, 1979, № 12. — С. 242–257.

Дніпровська Н. Виховне значення дитячої хорової музики (на прикладі творів Т. Кравцова). У статті подано у світлі історичних, педагогічних, естетичних та ін. знань сучасний погляд на феномен дитячої хорової музики, її неминуще значення у справі духовного виховання особистості, громадянина.

Ключові слова: дитяча хорова музика, дитячий хор, дитячий фольклор, музична педагогіка, естетичне виховання, тема дитинства, творчість для дитячого хору Т. Кравцова.

Днепроvская Н. Воспитательное значение детской хоровой музыки (на примере произведений Т. Кравцова). В статье представлен в свете исторических, педагогических, эстетических и др. знаний современный взгляд на феномен детской хоровой музыки, её непреходящее значение в деле духовного воспитания личности, гражданина.

Ключевые слова: детская хоровая музыка, детский хор, детский фольклор, музыкальная педагогика, эстетическое воспитание, тема детства, творчество для детского хора Т. Кравцова.

Dneprovskaya N. Educational meaning of children's choral music (the case of T. Kravtsov's works). The article presents the modern view of the phenomenon of children's choral music and its enduring value to the spiritual development of personality, the citizen considering historical, pedagogical, esthetic, etc. knowledge.

Key words: children's choral music, children's chore, children's folklore, music pedagogy, aesthetic education, childhood theme, creative work for T. Kravtsov's children's chore.